

EBÛ BEKİR ER-RÂZÎ'NİN FELSEFESİNİN KAYNAKLARI

Dr. Hüseyin KARAMAN*
KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi

251/865-313/925 yılları arasında yaşamış¹ olan Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî, felsefe, tıp, kimya gibi ilimlerle ilgilenmiş ve bu sahalarda birçok eser yazmıştır. Ancak felsefe ile ilgili eserlerinin bir kısmı² taassup ve tekfir suçlamaları gibi çeşitli nedenlerden dolayı kaybolmuş, bunlardan çok azı günümüze kadar gelmiştir.³ Bundan dolayı da, Râzî'nin felsefî düşüncesini her yönüyle ortaya koymak ve sınırını belirlemek zordur.

İslâm dünyasında tabip-filozof olarak meşhur olmuş olan Râzî, felsefeyi; “*insanın gücü yettiği ölçüde Allah'a benzemesi*”⁴ olarak tanımlamaktadır. Onun bu tanımı Platon (m.ö. 347v.)'u çağrıştırmaktadır. Çünkü Platon'da felsefeyi aynen bu şekilde tanımlamıştır.⁵ Tıp ve diğer müspet bilimlerin yanında felsefeye özel bir önem veren Râzî, felsefeye ve felsefî düşünceye karşı çıkanlara tepki göstermiş ve onları düşünce ile zekadan yoksun kişiler olarak nitelendirmiştir. Çünkü ona göre felsefe, her tür davranış biçimine değer kazandıran bir düşünce

*KTÜ Rize İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı.

¹ Ebû Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, “*Risale li'l-Bîrûnî fi Fihrist Kutub Muhammed b. Zekeriya er-Râzî*”, ed. Paul Kraus, Islamic Medicine, Institute for the History of Arabic Islamic Science, vol. 25, Frankfurt 1996, s. 4, 6; Carl Brockelmann, *GAL*, E. J. Brill, Leiden 1943, I, 267; amlf, *GAL Supplement*, E. J. Brill, Leiden 1943, I, 417; Fuat Sezgin, *GAS*, E. J. Brill, Leiden 1970, III, 274.

² Bîrûnî felsefe ile ilgili 80 civarında eserinin ismini vermektedir (Bkz. Bîrûnî, *Risale*, s.11-18). Felsefe ile ilgili eserleri hakkında bilgi için bkz. Shlomo Pines, *Studies in Islamic Atomism*, trc. M. Schwartz, ed. T. Langermann, The Magnes Press, Jerusalem 1997, s.99-107.

³ Râzî'nin, tamamı günümüze kadar gelen “*et-Tıbbu'r-Rûhânî*”, “*es-Siretü'l-Felsefiyye*”, “*Emaretü'l-İkbal ve'd-Devle*” ile “*Kitabu'ş-Şukuk ala Calinus*” gibi felsefî mahiyetteki eserlerinin dışındaki eserleri, daha ziyade sonraki düşünürlerinin, bizzat filozofun kendi eserlerinden yaptıkları alıntılar ile onu eleştirenlerin Râzî'nin görüşlerini ortaya koyarken gösterdikleri referanslardan oluşmaktadır. Bu noktada en dikkat çekici husus, bütün bu metinlerin genellikle Ebû Hatim er-Râzî, Hamiduddin el-Kirmanî ve Nasır-ı Hüsrev gibi İsmailî dâîlerin Râzî hakkındaki reddiyelerinde mevcut olması ve bize de bu yolla gelmesidir. Bu da, Ebû Bekir er-Râzî'nin eser ve görüşlerine daha ziyade İsmailîlerin ilgi göstermiş olduğunu göstermektedir. Paul Kraus, tamamı günümüze kadar gelen bu eserleri; “*Kitabu'l-Lezze*”, “*Kitabu'l-İlmi'l-İlahî*” ve “*Makale fi ma Ba'de't-Tabia*” isimli eserlerinden kalma metin ve özetleri; Râzî'nin beş ezeli ilke ve alem hakkındaki görüşlerini içeren değişik kitaplardaki metinleri ve bir de Ebû Hatim er-Râzî'nin “*A'lamu'n-Nübüvve*”si ile Kirmanî'nin “*Akvalu'z-Zehebiyyesi*”nden seçilmiş parçaları bir araya getirerek “*Resailu Felsefiyye*” ismi ile yayınlamıştır. Bkz. Ebû Bekir er-Râzî, *Resailu Felsefiyye, Muzafun İleyha Kitaan min Kutubihî'l-Mefkude (Opera Philosophica, Fragmentaque Quae Supersunt)*, nşr. Paul Kraus, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1982.

⁴ Ebû Bekir er-Râzî, *es-Siretü'l-Felsefiyye*, *Resailu Felsefiyye (Opera Philosophica)* içinde, nşr. Paul Kraus, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1982, s. 108. İhvan-ı Safa da felsefeyi bu şekilde tanımlamaktadır. Bkz. İhvanu's-Safa, *Resailu İhvanî's-Safa ve Hullanu'l-Vefa*, nşr. Butrus el-Bustani, Daru Sadır, Beyrut, ts., I, 427-428, IV, 357, 446, 472.

⁵ Bkz. Platon, *Theaitetos*, çev. Macit Gökberk, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s.176b. Ayrıca Râzî'nin bu konuda, hikmetli ve erdemli insanın Allah'a benzeyen kişi olduğu anlayışına sahip olan Galen'den etkilenmiş olduğu da söylenmektedir. Bkz. Mehdi Mohaghegh, “*Notes on the “Spiritual Physic” of Al-Râzî*”, *Studia Islamica*, Paris, XXVI (1967), s.19.

tarzıdır. Bu anlamda felsefesiz liderlik, şairlik ve edipliğin hiçbir değer ifade etmeyeceğini, bunların ancak düşünce gücü ve hikmetle ilgili oldukları ölçüde değer kazanacaklarını belirtmektedir.⁶

Râzî'nin felsefe anlayışında metafizik, ahlâk, din ve nübüvvet hakkındaki görüşlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Onun felsefî görüşlerini ortaya koyabilmek için düşünce sisteminin oluşmasında etkili olan faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü kültür ve medeniyetler kendilerinden önceki kültür ve düşüncelerden etkilendikleri gibi, düşünce akımı ve düşünürler de daha önceki düşünce ve filozoflardan etkilenirler. Zaten insanın fikirlerinin oluşması ve şekillenmesinde bulunduğu sosyo-kültürel çevre ile önceki düşüncelerin etkisi bilinen bir gerçektir. Bundan dolayı biz bu makalede, Râzî'nin, felsefesinin önemli bir kısmını oluşturan metafizik ve ahlâk anlayışında etkilenmiş olabileceği kaynakları belirlemeye çalışacağız.

1. Metafizik Düşüncesinin Kaynakları:

Zekeriya er-Râzî'nin düşünce sisteminin önemli yanlarından birisi metafizik sahadaki görüşleridir. Metafizik düşüncesini “beş ezeli varlık” (el-kudemai'l-hamse) anlayışı oluşturmaktadır. Kaynaklarda belirtildiğine göre Râzî, Allah, külli nefis, heyulâ/mutlak madde, halâ/mutlak mekan ve dehr/mutlak zamandan oluşan “beş ezeli varlık” anlayışına sahiptir.⁷

Filozofun bu noktada kimden veya kimlerden etkilendiği, yoksa söz konusu öğretiyi bizzat kendisinin mi ortaya koyduğu henüz kesinliğe kavuşturulmamış bir problemdir. Bunun nedeni olarak, onun bu konudaki görüşlerini içerdiği iddia edilen eserlerinin günümüze kadar gelmemiş olması ile, mevcut kaynaklarda bu konuda birbiriyle çelişen bilgilerin bulunmasını gösterebiliriz.

⁶ Ebû Bekir er-Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, Resailu Felsefiyye (Opera Philosophica) içinde, nşr. Paul Kraus, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1982, s. 42-43.

⁷ Seyyit Şerif Cürcanî, *Şerhu'l-Mevakıf*, Daru't-Tıbaati'l-Amire, thk. Adudiddin el-İcî, İstanbul 1311; I, 438; Ahmet b. Muhammet b. Hasan el-Merzûkî, *Kitabu'l-Ezmine ve'l-Emkine*, Daru'l-Kitabi'l-İslâmî, ts., I, 144; Râzî'nin beş ezeli ilke anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Hatim er-Râzî, *A'lamu'n-Nübüvve*, thk. Salah es-Savi ve Gulam Rıza A'vani, Imperial Iranian Academy of Philosophy, Tahran 1977, s. 10-17; Merzûkî, *Age*, I, 144-145, 148-152; Nasır-ı Hüsrev, *Zadu'l-Musafirin*, çev. Paul Kraus, Resailu Felsefiyye (Opera Philosophica) içinde, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1982, s. 220-228, 252-259, 266-271, 284-287; Necmuddin Ali b. Ömer el-Kazvini el-Katibî, *Kitabu'l-Mufasssal fi Şerhi'l-Muhassal*, nşr. Paul Kraus, Resailu Felsefiyye (Opera Philosophica) içinde, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1982, s. 203-215; Mehdi Mohaghegh, “Râzî's Kitab al-İlm al-İlahi and the five Eternals”, *Abr-Nahran*, Leiden 1972-1973, XIII, c. 9, s. 18-21; Pines, *Studies in Islamic Atomism*, s. 47-69, 96-97; İbrahim Hakkı Aydın, “Ebû Bekir Râzî'de Beş Ezeli İlke”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 15 (2001-1), s. 108-144; Hüseyin Karaman, *Muhammed İbn Zekeriyya er-Râzî'de Ahlâk Felsefesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2002, s. 13-18.

Bu anlamda büyük Türk bilgini Bîrûnî (v. 453), Muhammed b. Zekerîya er-Râzî'nin kadim Yunan filozoflarından Allah, külli nefis, ilk heyûlâ, mutlak zaman ve mutlak mekan diye beş şeyin ezeli olduğu görüşünü aldığını ve bunun üzerine kendi düşüncesini bina ettiğini belirtmektedir.⁸ Bîrûnî'ye ilaveten Merzûkî (v. 421)⁹ ve Katibî (v. 685)¹⁰ de Râzî'nin bu öğretiyi Pythagoras (m.ö. 500v.), Empedokles (m.ö. 432v.) ve Demokritos (m.ö. 370v.) gibi pre-Sokratik tabiat filozoflardan almış olduğunu belirtmek suretiyle aynı görüşü paylaşmışlardır.

Filozofun “beş ezeli varlık” anlayışını kadim Yunan filozoflarıyla ilişkilendiren bu görüş, Said el-Endelûsî (v. 1013)'nin “Tabakatü'l-Ümem”inde ifade ettiği¹¹, Râzî'nin “Kitabu'l-İlmu'l-İlahî” isimli eserinde Aristoteles'i (m. ö. 322v.) hocası Platon ve kendinden önceki diğer filozoflardan ayrıldığı için eleştirdiği ve Pisagor'un görüşlerini takip ettiği şeklindeki bilgiyle de desteklenmektedir.

Ayrıca bu görüş, Zekerîya er-Râzî'nin, Ebû Hatim er-Râzî (v. 322) ile arasında geçtiği söylenen ve Ebû Hatim er-Râzî'nin “A'lamu'n-Nübüvve” isimli eserinde zikrettiği tartışmada - her ne kadar gerçekte böyle bir tartışmanın olup olmadığı, eğer olduysa bile buradaki “mülhid”in Ebû Bekir er-Râzî olduğu tartışmalı ve şüpheli olsa da- söylediklerine de uygun düşmektedir. Çünkü söz konusu tartışmada Ebû Bekir er-Râzî, İlkçağ filozoflarının “beş ezeli varlık” hakkındaki görüşlerinden haberdar olduğunu, onları incelediğini ve onlar üzerinde düşündüğünü, ancak kendi görüşünün onlarınkinden farklı olduğunu belirtmektedir.¹²

Bununla birlikte Seyyit Şerif Cürcanî (v. 816/1413), Râzî'nin “beş ezeli varlık” anlayışı ile Harranlıların (Harnanlıların)¹³ görüşleri arasında ilişki kurmaktadır. Cürcanî'ye göre, hem Harranlılar, hem de Ebû Bekir er-Râzî, Barî, nefis, heyulâ, halâ ve dehr'den oluşan “el-kudemai'l-hamse”yi kabul etmektedirler. Barî, kadim, canlı ve bu alemin failidir. Nefis de kadim, canlı ve faildir. O hem bu alemin yaratılmasının, hem de beşeri bedenlerin ve bu alemdeki

⁸ Ebû Reyhan Muhammed el-Bîrûnî, *Tahkik Mali'l-Hind*, İkinci baskı, Beyrut 1983, s. 243.

⁹ Bkz. Merzûkî, *Age*, I, 148-149.

¹⁰ Katibî, *Age*, s. 203-213.

¹¹ Said el-Endelusi, *Tabakatü'l-Ümem*, Matbaatü'l-Katalokiyye, Beyrut 1912, s.33.

¹² Hatim er-Râzî, *Age*, s. 10.

¹³ Harran Sabiileri Kur'an'da zikredilen Sabiilikten farklıdır. Çünkü Kur'an Sabiilik derken Güney Mezopotamya'da yaşayan ve Yahudilik, Hıristiyanlık ve Mecusilik arasında bir dini anlayışa sahip olan gurubu kastetmektedir. Harran Sabiileri ise, Abbasi halifesi Me'mun döneminin sonlarında (M.S. 832/833) Me'mun'un ölüm tehdidinden kurtulabilmek ve zımmi statüsünü devam ettirebilmek amacıyla Sabii ismine sığınan Harran halkına sonraki dönemlerde verilen bir isimdir. Bkz. Şinasi Gündüz, *Son Gnostikler Sabiiler*, Vadi Yayınları, Ankara 1995, s. 4-9; amlf, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yayınları, İstanbul 1998, s. 326-327, “Sabiilik” md., s. 158-159, “Harraniler” md. Râzî ile Sabiiler arasındaki ilişki hakkında bkz. Sarah Stroumsa, *Freethinkers of Medieval Islam*, Brill Academic Publishers, June 1999, s. 162-167.

cisimlerin canlılığının sebebi olmaktadır. Onun canlılığı kendindedir. Eğer nefis hadis olsaydı, o zaman onun maddi bir unsur olması gerekirdi. Heyulâ, hala ve dehr ise, ne alim, ne canlı ve ne de faildirler.¹⁴

Cürcanî'nin yanında Fahrettin er-Râzî (v. 606)¹⁵, Nasıruddin et-Tûsî (v. 662)¹⁶ ve Shlomo Pines¹⁷ de filozofun bu konuda Harranlı Sabiiler'den etkilenmiş olduğunu ifade etmektedirler. Eğer biz, Merzûkî'nin¹⁸ Ebû Bekir er-Râzî'nin, Fahrettin er-Râzî, N. Tûsî ve S. Pines'in de Harranlıların görüşleriyle ilgili olarak naklettikleri bilgileri dikkate alırsak, o zaman Râzî'nin ve Harranlıların düşünceleri arasında her hangi bir fark olmadığını, hatta neredeyse onların kullanmış oldukları ifadelerin bile aynı olduğunu söyleyebiliriz.¹⁹

İbn Hazm (v. 1064), bu görüşlerden farklı bir şekilde, Râzî'nin “beş ezeli varlık” anlayışında Mecusilerden etkilenmiş olduğunu belirtmektedir. Ona göre Mecusiler de hürmüz, ehrimen, madde, zaman ve mekanı ezeli olarak kabul etmektedirler.²⁰

İbn Teymiyye (v. 728/1328) ise, Bîrûnî ile İbn Hazm'ın daha önce belirttiğimiz görüşlerini birleştirir bir şekilde, Râzî'nin “beş ezeli varlık” anlayışında hem Demokritos'dan, hem de Mecusilerden etkilenmiş olduğunu ifade etmektedir.²¹

Râzî'nin günümüze ulaşan felsefi eserlerini “Resailu Felsefiyye” (Opera Philosophica) ismi ile neşreden Paul Kraus ise, bu iddiaların aksine, onun “beş ezeli varlık” anlayışını Harranlı Sabiilerden, Sokrat öncesi tabiat filozoflarından ve Mecusilerden almış olduğu yönündeki bu görüşlerin doğru olmadığını belirtmektedir. Kraus'a göre Râzî, hem hicri III ve IV. yüzyılda birçok filozofun yaptığı ve dolayısıyla da o dönemin bir adeti olduğu, hem de bu tür fikirlerin kendi ismiyle yayılmasının kendini tehlikeye atacağından korktuğu için söz konusu öğretiyi Harranlılara isnat etmiştir. Yoksa gerçekte Harranlılar böyle bir düşünceye sahip değillerdir.²² Kraus kendisini bu sonuca götüren sebepleri şöyle ifade etmektedir:

¹⁴ Cürcanî, *Age*, I, 438.

¹⁵ Fahrettin er-Râzî, *Kelam'a Giriş (el-Muhassal)*, çev. Hüseyin Atay, AÜİF Yayınları, Ankara 1978, s. 110.

¹⁶ Nasıruddin Tûsî, *Telhisu'l-Muhassal*, Matbaatü'l-Hüseyniyye, Mısır 1323, s. 86.

¹⁷ Pines, *Studies in Islamic Atomism*, s. 81. Ali Sami en-Neşşar'da Pines'in Katibî'nin “Kitabu'l-Muhassal”ından naklen verdiği bilgiye dayanarak Râzî'nin beş ezeli ilke anlayışında Harraniyye'den etkilenmiş olduğunu belirtmektedir. Bkz. Ali Sami en-Neşşar, *İslâm'da Felsefi Düşüncenin Doğuşu*, çev. Osman Tunç, İnsan Yayınları, İstanbul 1999, I, 295-296.

¹⁸ Merzûkî, *Age*, I, 143-152.

¹⁹ Krş. Paul Kraus, “*el-Kavl fi'l-Kudemai'l-Hamse'ye Yazdığı Giriş*”, Resailu Felsefiyye (Opera Philosophica) içinde, nşr. Paul Kraus, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1982, s. 191-192.

²⁰ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal*, Daru'l-Maarife, Beyrut 1986, I, 35.

²¹ Bkz. İbn Teymiyye, *Minhacü's-Sünne*, Matbaatü'l-Kübra, Mısır 1321, I, 97.

²² Kraus, “*El-Kavl fi'l-Kudemai'l-Hamse'ye Yazdığı Giriş*”, s. 192.

1-Râzî'den önce hiç kimse “beş ezeli varlık” anlayışını Harranlılara atfetmemiştir ve bu öğretiyi onlara ait olarak da bilinmiyordu. Râzî'den sonraki dönemde ise, sadece onun eserlerini çok iyi bilen düşünürler bu öğretiyi Harranlılara isnat etmişlerdir.

2-Ebû Bekir er-Râzî, “Kitabu'l-İlmi'l-İlahi” isimli eserinde “beş ezeli varlık” ile ilgili olarak kendi görüşlerini ortaya koyduğu gibi, Harranlı Sabiiler'in düşüncelerini de vermiştir.²³ Yoksa Râzî bu noktada onlardan etkilenmemiştir ve onların görüşlerini almamıştır. Bu anlamda Râzî, “Kitabu'l-İlmi'l-İlahi” isimli eserinde Demotritos'un görüşünü, Ebû Hatim'le yaptığı tartışmada da Platon'un görüşünü delil getirerek kendi düşüncesini açıklamıştır.²⁴

İşte bu delillerden hareketle Kraus, Râzî'nin “beş ezeli varlık” anlayışını Harranlılardan veya pre-Sokratik tabiat filozoflarından almadığını, bunun filozofun kendi orijinal görüşü olduğunu belirtmektedir.

Ancak biz, Kraus'un bu görüşünün mutlak anlamda doğru kabul edilemeyeceği kanaatindeyiz. Her şeyden önce, eğer Râzî “beş ezeli varlık” anlayışına tarihi bir dayanak bulmak ve onu desteklemek isteseydi ancak o zaman Kraus'un ifade ettiği hususun doğru olduğunu söyleyebilirdik. Fakat biz Râzî'nin ilerlemeci bir ilim anlayışına sahip olduğunu, tıp ve felsefede başka hiçbir İslâm filozofunda görmediğimiz derecede kendisine güvendiğini ve birçok konuda takip ettiği Galen (v. 200) ve Aristo'yu bile eleştirdiğini biliyoruz. Dolayısıyla bu konumdaki bir filozofun, görüşlerini desteklemek için kendinden önce aynı düşüncede olan hayali kişi ve ekoller oluşturmaya gerek olmadığını düşünüyoruz. Bu durumda Kraus'un belirttiği husus bize çok fazla doğru gibi görünmemektedir.²⁵

Macit Fahri ise, bütün bu görüşlerden farklı bir şekilde, Râzî'nin metafizik düşüncesinde, yani “beş ezeli varlık” öğretisinde, Sabii ve Maniheizm kaynaklarından etkilenmiş olduğunu kabul etmekle birlikte, esas itibarıyla onun Platoncu düşünceden etkilenmiş olduğunu belirtmektedir. Hatta Macit Fahri'ye göre, Zekeriya er-Râzî'nin düşüncesindeki Platonik unsur hiçbir yerde “beş

²³ Paul Kraus, “*Min Kitabi'l-Lezze'ye Yazdığı Giriş*”, Resailu Felsefiyye (Opera Philosophica) içinde, nşr. Paul Kraus, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut 1982, s. 166; amlf, “*el-Kavl fi'l-Kudemai'l-Hamse'ye Yazdığı Giriş*”, s. 192.

²⁴ Kraus, “*el-Kavl fi'l-Kudemai'l-Hamse'ye Yazdığı Giriş*”, s. 194; amlf, Resailu Felsefiyye, s. 187; Hatim er-Râzî, *Age*, s. 3-27.

²⁵ Krş. İbrahim el-Âtî, *ez-Zaman fi'l-Fikri'l-İslâmî: İbn Sina, er-Râzî et-Tabib, el-Ma'arri*, Daru'l-Muntehabu'l-Arabi, Beyrut 1993, s. 39-40.

ezelî varlık” anlayışında olduğu kadar açık değildir. Râzî bu öğretisinde Platonik unsurlarla Harran ve Maniheizm kaynaklı öğeleri maharetle telif etmiştir.²⁶

Râzî'nin “beş ezelî varlık” anlayışını incelediğimizde, onun çeşitli konularda, eserlerinin çoğu Arapça'ya tercüme edilmiş ve Müslüman filozoflar tarafından da elde edilmiş olan Platon²⁷, dan etkilenmiş olduğunu görürüz. Râzî, Ebû Hatim er-Râzî ile arasında geçtiği söylenen ve “A'lamu'n-Nübüvve”de verilen tartışmada, kendi zaman ve mekan anlayışının Platon'un zaman ve mekan anlayışına benzediğini ifade etmektedir.²⁸ Yine heyûlânın kadim olduğu ve alemin yaratılışını mitolojik bir tarzda açıklama noktasında da, alemde önce hissedilmeyen ve şekilsiz olan bir maddenin var olduğunu söyleyen Platon ve İslâm düşüncesinde “ashabu'l-heyûlâ” diye isimlendirilen Platonculardan etkilenmiş görünmektedir.²⁹

Fakat felsefe tanımından ruh anlayışına varıncaya kadar daha birçok konuda Platon'dan etkilenmiş olan Râzî'nin Platonculuğu, “Devlet” ve “Kanunlar” diyaloglarından değil de, daha ziyade, 205/820 tarihlerinde Yahya İbn Bıtrik (v. 215/830) tarafından Arapça'ya tercüme edilmiş olan “Timaios” diyalogundan kaynaklanmaktadır. Ancak bazı kaynaklarda kendisine isnat edilen “Timaios”la ilgili eserleri³⁰ günümüze gelmediğine, bu eserlerin içerikleri bilinmediğine ve filozofun “Timaios”un Arapça tercümesini elde etmesinin mümkün olmadığı söylendiğine göre, Râzî, Plutarkhos'un “Timaios” şerhi ile Galen'in Huneyn İbn İshak (v. 264/877) tarafından Arapça'ya tercüme edilmiş olan “Timaios” özetini (Epitome of the Timaeus of Plato) okumuş ve onlar vasıtasıyla da “Timaios”dan etkilenmiş olabilir.³¹

²⁶ Bkz. Majid Fakhry, *A History of Islamic Philosophy*, Columbia University Press, New York 1983, s. 99-100, 101-102; amlf, *A Short Introduction to Islamic Philosophy, Theology and Mysticism*, England 1997, s. 31.

²⁷ Platon'un İslâm dünyasındaki etkisi hakkında bilgi için Bkz. Richard Walzer, *Greek into Arabic, Essays on Islamic Philosophy*, Bruno Cassirer, Oxford, London 1962, s. 238-252.

²⁸ Hatim er-Râzî, *Age*, s. 16,19.

²⁹ Bkz. Lenn E. Goodman, “Râzî's Myth of the Fall of the Soul: its Function in his Philosophy”, *Essays on Islamic Philosophy and Science*, ed. George F. Hourani, State University New York Press, Albany 1975, s. 29,39; Naci Tikriti, *el-Felsefetü'l-Ahlakiyyeti'l-Eflatuniyyeti inde Müfekkiri'l-İslâmi*, Daru'l-Endelus, Beyrut 1982, s. 244-246; Pines, *Studies in Islamic Atomism*, s. 85-86.

³⁰ Râzî'nin Timaios'le ilgili birçok eseri vardır: “Telhis-u li Kitab-i Timavus” (Bîrûnî, *Risale*, no. 107); “Kitab fi Tefsir-i Kitab-ı Plutarkhus fi Tefsiri Kitab-ı Timavus” (İbn Nedim, *Fihrist*, Daru'l-Maarif, Beyrut 1994, s. 362; İbnu'l-Kıftî, *İhbaru'l-Ulema bi Ahbari'l-Hukema*, thk. Julius Lippert, Dieterichsche Verlagsbuchland, Leipzig 1903, s. 275; İbn Ebi Useybia, *Uyunu'l-Enba fi Tabakati'l-Enbba*, Daru Mektebetü'l-Hayat, Beyrut, ts., s. 425).

³¹ Krş. Kraus, “*Min Kitabi'l-Lezze'ye Yazdığı Giriş*”, s. 139-140; Paul E. Walker, “*The Political Implications of al-Râzî's Philosophy*”, *The Political Aspects of Islamic Philosophy* (içinde), ed. Charles E. Butterworth, Harvard University Press, Cambridge 1992, s. 71-72; Mohaghegh, “*Notes on the “Spiritual Physic” of Al-Râzî*”, s. 7, 10-11; amlf, “*Râzî der Tıbb-ı Rûhânî I*”, *Mecelle-i Danişgede-i Edebiyat*, Tahran 1966, sy. 2, vol. 14, s. 126; A. S. Bazmee Ansari, “*Philosophical and Religious Views of Muhammad İbn Zakariyya al-Râzî*”, *Islamic Studies*, Pakistan 1977, c. 16, sy. 3, s. 165; Shlomo Pines, “*Philosophy*”, *The Cambridge History of Islam*, P. M. Holt, Ann K. S. Lambton, ed. Bernard Lewis, Cambridge University Press, Cambridge 1970, II, 801.

Bununla birlikte Râzî'nin, kendileri bize kadar gelmemiş olan “Kitabu'l-İlmi'l-İlahî ala Re'yi Eflatun”³² ve “Kitab fî Tefsîr-i Kitab-ı Aflutarkhus li Kitâb-ı Timavus”³³ isimli eserleri ile mantık anlayışında etkilendiği ifade edilen Aristo'yu,³⁴ hocası Platon'dan ayrıldığı ve felsefeyi bozduğu için eleştirmesi³⁵ Platon ve Platoncu düşünce ile olan ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bütün bunlardan dolayı Ebû Bekir er-Râzî, Platon'un İslâm düşüncesindeki gerçek temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Zaten Râzî, her ne kadar bazı görüşleri dolayısıyla farklı filozoflarla ilişkilendiriliyorsa da genelde Platoncu-YeniPlatoncu bir filozof olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶

Görülüyor ki, buraya kadar ele aldığımız düşünürler, Ebû Bekir er-Râzî'nin “beş ezeli varlık” anlayışına sahip olduğu yönünde ittifak halindedirler. Ancak filozofun bu görüşlerinde kimden etkilendiği noktasında birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bu anlamda Bîrûnî, Said el-Endelusi, Merzûkî ve Katibî Sokrates (m.ö. 399v.) öncesi tabiat filozoflarından; Cürcanî, Fahrettin er-Râzî, Nasıruddin et-Tûsî ve Pines Harranlı Sabiilerden; İbn Hazm İranlı Mecusilerden; İbn Teymiyye hem kadim Yunan filozoflarından, hem de Mecusilerden etkilenmiş olduğunu belirtmektedir. Macit Fahri ise, bu görüşleri birleştirir bir şekilde Râzî'nin “beş ezeli varlık” anlayışında Platonik unsurlarla, Harran ve Maniheizm kaynaklı unsurları maharetle birleştirmiş olduğunu ifade etmektedir.

Bütün bu görüşleri bir arada değerlendirdiğimizde, onları birleştirir bir şekilde, Râzî'nin “beş ezeli varlık” düşüncesinde, pre-Sokratik tabiat filozoflarından, Harran Sabiilerinden, Mecusilerden ve Platon'dan etkilenmiş olduğunu, ancak onlardan her hangi birini tamamen

³² İbn Ebi Useybia, *Age*, s. 423.

³³ İbn Nedim, *Age*, s. 362. Aynı eseri İbnu'l-Kıftî, “Kitab-u Tefsir-i Kitab-ı Plutarkhus fi Tefsir-i Kitab-ı Timavus” (İbnu'l-Kıftî, *Age*, s. 275) şeklinde isimlendirirken, İbn Ebi Useybia “Kitab fî Tefsir-i Kitab-ı Aflutarkhus li Kitâb-ı Timavus” (İbn Ebi Useybia, *Age*, s. 425) olarak isimlendirmiştir.

³⁴ Bkz. Abdülemir el-A'sam, “*Ebû Bekir er-Râzî*”, *Mevsuatü'l-Hadareti'l-İslâmiyye*, Müessesetü Ali'l-Beyt, Amman 1993, s. 307.

³⁵ Endelusi, *Age*, s. 33; İbrahim Medkur, *fi'l-Felsefeti'l-İslâmiyye*, Daru'l-Maarif, Kahire 1983, s. 85.

³⁶ Bkz. Walzer, *Greek into Arabic*, s. 6, 16; Montgomery Watt, *İslâm Tetkikleri, İslâm Felsefesi ve Kelamı*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 53; Goodman, “*Razi's Myth of the Fall of the Soul*”, s. 29; Tikriti, *Age*, s. 242-254; Mehmet Aydın, “*Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî*”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yayınları İstanbul 1993*, XIV, 131. Ebû Bekir er-Râzî ile Platon arasındaki ilişki hakkında geniş bilgi için bkz. Pines, *Studies in Islamic Atomism*, s. 83-89; amlf, “*Philosophy*”, II, 801; Majid Fakhry, *Ethical Theories in Islam*, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 71-73; amlf, “*A Tenth-Century Arabic Interpretation of Plato's Cosmology*”, *Journal of the History of Philosophy*, VI (1968), s. 15-22; Meir M. Bar-Asher, “*Quelques Aspects de L'thique d'abu-Bakr al-Râzî et ses Origines dans leuvre de Galien*”, *Studia Islamica*, sy.70, Paris 1989, s. 119-125, 143; Lenn E. Goodman, *Jewish and Islamic Philosophy*, *Crosspollinations in the Classical Age*, Edinburgh University Press, 1999, s. 45-46; amlf, “*The Epicurean Ethic of Muhammad Ibn Zakariyya al-Râzî*”, *Studia Islamica*, Paris 1971, c. 34, s. 10,12; Anne Druart Therese, “*The Ethics of al-Râzî (865-925?)*”, *Medieval Philosophy and Theology*, volume 6, number 1, March 1997, s. 47-71.

kabul etmediğini ve onları yeniden düzenleyerek orijinal düşüncesini ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.³⁷

Râzî'nin fikri kaynakları arasında ele almamız gereken filozoflardan biri de Pythagoras (m.ö. 580/590-500)'dir. Klasik kaynakların bazıları Râzî'nin Pythagorasçılığın etkisinde kaldığını, hatta Pythagoras'ın görüşleri ile ilgili eser bile yazmış olduğunu belirtmektedirler.³⁸ Râzî'nin nefis-beden ilişkisi ile tenasüh anlayışı noktasındaki görüşleri Pythagoras'ın görüşlerine benzemektedir. Nefsin bedenden ayrı bir cevher olduğu anlayışında olan Râzî'ye göre nefsin esas amacı, bedenden kurtularak rahata ermektir. Ayrıca o, nefsin bedenden ayrıldıktan sonra her tür bedene geçebileceğini belirtmek suretiyle tenasüh anlayışını kabul ettiğini de ortaya koymuştur.³⁹ Pythagoras'da ruhun ölümsüzlüğünü ve beden ruh için bir zindan olduğunu kabul etmektedir. Ona göre ruhun gayesi bedenden zindanından kurtulmaktır. Ruh bedenden bağımsız bir varlığa sahip olduğu için bedenden ayrıldıktan sonra bir başka bedene geçerek hayatini devam ettirir.⁴⁰ Max Mayerhof bu etkinin, Kindî (v. 252/866)'nin öğrencilerinden olan ve aynı zamanda Râzî'nin hocalarından biri olarak kabul edilen Ebû Zeyd el-Belhi (v. 322/934) vasıtasıyla olmuş olabileceğini belirtmektedir.⁴¹ Bu noktada şunu da belirtmeliyiz ki, Pythagoras ve Pythagorasçılık hakkındaki bilgimiz yetersiz olduğu için, Râzî'nin ne derece Pythagorasçılıktan etkilenmiş olduğunu tespit etmek zordur.⁴²

Burada da görüldüğü gibi, her ne kadar Zekeriya er-Râzî'nin düşünceleri üzerinde Platon ve Pythagoras'ın tesiri kesin ise de, onun nefis ve nefsin tenasühü, zaman ve maddenin terkihiyle ilgili bazı görüşleri tamamen Grek felsefesi ile açıklanamamaktadır. Dolayısıyla bu durumda Hint düşüncesinin etkisi kendini belli etmektedir. Zaten belirtildiği gibi, bazı düşünürler Râzî'nin “beş ezeli varlık” anlayışında, nur, zulmet, mutlak mekan, mutlak zaman ve maddeden oluşan “beş ezeli varlık” anlayışını kabul eden Mecusi mezhebine ve Hint felsefesine yaklaşmış olduğunu ifade etmektedirler. Yalnız söz konusu bu düşünceden etkilenmesi, Hint felsefesi

³⁷ Krş. Mohaghegh, “*Razi's-Kitab al-Ilm al-Ilahi and the Five Eternals*”, s. 22; İ.H. Aydın, “*Ebû Bekir Râzî'de Beş Ezeli İlke*”, s. 116.

³⁸ Mesudî, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Leiden 1895, s. 106,138,162; Endelusi, *Age*, s. 33.

³⁹ Bkz. Râzî, *es-Sîretü'l-Felsefiyye*, s. 104-105; Hatim er-Râzî, *Age*, s. 12; Nasır-ı Hüsrev, *Age*, s. 285-286.

⁴⁰ Ernst von Aster, *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, çev. Vural Okur, İm Yayınları, İstanbul 1999, s. 34-35; Ahmet Cevizci, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınları, Bursa 2000, s. 21-22.

⁴¹ Max Mayerhof, “*Mine'l-İskenderiyye ila Bağdat*”, Abdurrahman Bedevi, *et-Turasi'l-Yunaniyye fi'l-Hadarati'l-İslâmiyye* (içinde), Daru'l-Kalem, Kahire 1946, s. 82-83.

⁴² Bu konuda bilgi için bkz. Bekir Karlığa, “*Pythagorasçı Felsefenin Türk-İslâm Felsefesine Yansıması*”, Felsefe Arkivi sayı 22-23'den Ayrı basım, İÜEF Basımevi, İstanbul 1981, s. 249; Muhammed Abid el-Cabirî, *Arap Akılının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 275; Neşşar, *Age*, I, 176-177.

İran’da yaygın olduğu için, bulunduğu sosyo-kültürel çevrenin ve özellikle de İrânşehri’nin felsefî öğretileri vasıtasıyla olmuştur.⁴³ Bu durumda onun etkilendiği kaynaklardan biri de hemşehrisi olan Abbas el-İrânşehri olmaktadır. Zaten İrânşehri’nin Râzî’nin hocalarından biri olduğu belirtilmektedir.⁴⁴

Ebû Bekir er-Râzî’nin eserlerinde zaman zaman atıfta bulunduğu ve dolayısıyla da etkilenmiş olabileceği kaynaklardan birisi de Maniheizm’dir. Onun eserleri arasında zikredilen “Kitab fî ma Cera Beynehu ve Beyne Sisan el-Menânî (Mani’nin öğrencisi)”⁴⁵ ve “er-Red ala Sisan es-Senevî”⁴⁶ gibi kitaplarının olması Maniheizmle ilişkisinin olduğunu ve onların öğretilerinden haberdar olduğunu göstermektedir.⁴⁷

Burada da görüldüğü gibi tabiat felsefesinin İslâm dünyasındaki en önemli temsilcisi olan Râzî, metafizik düşüncesinde Pythagoras, Empedokles, Anaxagoras (m.ö. 428v.) ve Demokritos gibi pre-Sokratik tabiat filozoflarından, Helenistik devir filozoflarından, Platon, Mani ve İrânşehri gibi düşünürlerden etkilenmiştir.

2. Ahlâk Anlayışının Kaynakları:

Metafizik düşüncesinde çeşitli etkenlerin tesiri bulunan Ebû Bekir er-Râzî, ahlâk anlayışında ise, İslâm felsefesi tarihinde ortaya çıkmış diğer ahlâk teorileri gibi, Grek felsefî ekollerinin izlerini taşımaktadır. Ancak bu noktada, şu anda sahip olduğumuz bilgilerin İslâm dünyasındaki felsefî ahlâkın Yunan çıkışlı kaynaklarını tam anlamıyla tespit etmemize imkan vermediğini, bununla birlikte Grek filozoflarının ahlâk sahasındaki eserlerinin büyük çoğunluğunun erken tarihlerde Arapça’ya tercüme edilerek Müslümanların istifadesine sunulmuş olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁸

⁴³ Bkz. İsmail Hakkı İzmirli, *Şeyhu'l-Etubba Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ Râzî*, Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1341, s. 24-25; amlf, *İslâm'da Felsefe Akımları*, s. 75; Fakhry, *A History of Islamic Philosophy*, s. 33.

⁴⁴ Mehdi Mohaghegh, *Filsuf-i Rayy Muhammed İbn Zekeriyâ-i Râzî*, Müessese-i Mütâlaâtı İslâmî-yi Dânişkâh-ı McGill, Tahran 1352/1974, s. 16; Ömer Ferruh, *Abkariyyetü'l-Arab fî'l-İlm ve'l-Felsefe*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1989, s. 98. Râzî’nin hocaları hakkında bilgi için bkz. Karaman, *Age*, s. 5-6.

⁴⁵ İbn Nedim, *Age*, s. 351, İbn Ebi Useybia, *Age*, s. 422; İbnu'l-Kıftî, *Age*, s. 273.

⁴⁶ Bîrûnî, *Risale*, no.140.

⁴⁷ Bîrûnî, *Risale*, s. 3; Pines, *Studies in Islamic Atomism*, s. 83.

⁴⁸ Mehmet Aydın, “*Ahlâk-İslâm Felsefesi*”, DİA, İstanbul 1989, II, 10.

Her şeyden önce şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki, ilk İslâm filozofu olarak kabul edilen Ebû Yusuf Yakup b. İshak el-Kindî ile Râzî'nin ortaya koymuş oldukları ahlâki görüşler eklektik bir yapı arz etmekte olup, önemli oranda Sokratik-Platonik etkiyi yansıtmaktadır.⁴⁹

Dolayısıyla Ebû Bekir er-Râzî, ahlâk felsefesinde, özellikle de pratik ahlâk sahasında, Sokrates'ten etkilenmiştir. Örneğin Râzî, Sokrates'i uyulması ve örnek alınması gereken bir "imam" (önder) olarak vasıflandırmaktadır. Hatta Râzî, kendisinin Sokrates'in yolundan ve dolayısıyla da filozofça yaşamdan ayrılmakla suçlandığını ifade etmektedir. Râzî, Sokrates'in ve kendisinin yaşam şekline yöneltilen eleştirilere cevap vermek için "es-Sîretü'l-Felsefiyye" isimli eserini yazmış ve bu eserinde Sokrates'i gerçek filozofun mükemmel bir örneği, hayatını da filozofça bir yaşam (es-sîretü'l-felsefiyye-the philosophic life) olarak takdim etmiştir. Bundan dolayı da gerçek filozofta bulunması gereken vasıfları belirlerken, Sokrates'in hayatından örnekler vermiştir.⁵⁰

Ayrıca Râzî, ahlâk anlayışını akıl ile temellendirmek suretiyle, felsefe tarihinde ilk defa Sokrates tarafından başlatılmış olan rasyonel ahlâk anlayışını devam ettirmiştir. Râzî'nin, hem nefsin bedenle birlikte yok olacağı düşüncesinde olan ve dolayısıyla da öldükten sonra bir hayatın varlığını kabul etmeyenlerin, hem de nefsin bedenle birlikte yok olmayacağı anlayışında olanların ölümden korkmamaları gerektiği yönündeki görüşü de Sokrates ve Platon'un bu konudaki görüşlerine benzemektedir.⁵¹

Râzî, bazı konulardaki görüşlerini ortaya koyduktan sonra, bu görüşlerinin Sokrates'in görüşleri olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, et-Tıbbu'r-Rûhânî isimli eserinde, nefisle ilgili görüşlerini verdikten sonra, bunların aynı zamanda Sokrates'in görüşlerinin bir özeti olduğunu belirtmektedir.⁵²

⁴⁹ Krş. Fakhry, *Ethical Theories in Islam*, s. 4-5.

⁵⁰ Bkz. Râzî, *es-Sîretü'l-Felsefiyye*, s. 99-100. Sokrates ile Râzî arasındaki ilişki hakkında geniş bilgi için bkz. Mohaghegh, "Notes on The "Spiritual Physick" of Al-Râzî", s. 19-20; Goodman, *Jewish and Islamic Philosophy*, s.43-44; Abdullatif Muhammed el-Abd, *Usulu'l-Fikri'l-Felsefi inde Ebi Bekir er-Râzî*, Mektebetu'l-Ancolo el-Mısıriyye, Mısır 1977, s. 26-28; Albert Zeki Iskandar, "Al-Râzî", *The Cambridge History of Arabic Literature*, ed. M. J. L. Young, Cambridge University Press, Cambridge 1990, s. 371-372.

⁵¹ Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, s. 93, 94, 95; Krş. Platon, *Sokrates'in Savunması*, çev. Teoman Aktürel, Diyaloglar I (içinde), Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s. 29a, 40c-41e; amlf, *Gorgias*, çev. Reyan Erben, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 493a; amlf, *Phaidon*, çev. Suut Kemal Yetkin ve Hamdi Ragıp Atademir, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 64c.

⁵² Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, s. 31.

Bunlara ilaveten Ebû Bekir er-Râzî'nin, -tespit edebildiğimize göre- “es-Sîretü'l-Felsefiyye” adlı eserinin 15 farklı yerinde Sokrates'ten bahsetmiş olması⁵³, Râzî ile Sokrates arasındaki ilişkinin boyutlarını açıkça ortaya koymaktadır.

Bütün bunlardan dolayı, her ne kadar Râzî'nin ahlâk felsefesini inceleyenler, ilk önce “imamımız” dediği Sokrates'i fark ediyorlarsa da, onun ahlâk anlayışını sadece Sokrates ile sınırlandırmanın doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Râzî'nin ahlâk felsefesi, Platon, Galen ve Kindî gibi daha başka filozoflarla da ilişkilidir. Zaten Râzî, özellikle metafizik görüşleri açısından Harran Sabiileri ve pre-Sokratik tabiat filozoflarıyla ilişkilendiriliyorsa da, genelde o, daha önce belirttiğimiz gibi, Platoncu-Yeni Platoncu bir filozof olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ebû Bekir er-Râzî'nin, ahlâk felsefesinde etkilendiği bir diğer filozof, “*filozofların üstadı ve en büyüğü*” (*the chief and greatest of the philosophers*)⁵⁴ olarak vasıflandırdığı Platon'dur. Râzî'nin metafizik ve etiğinin özü, onun Platoncu bağına ortaya koymaktadır. Nitekim filozof, en önemli ahlâk eserleri olan “et-Tıbbu'r-Rûhânî” ve “es-Sîretü'l-Felsefiyye”nin çeşitli yerlerinde bizzat Platon'un ismini zikretmektedir.⁵⁵ Hatta Râzî, et-Tıbbu'r-Rûhânî'nin hevanın kontrol altına alınması ve sınırlandırılması ile ilgili olan ikinci bölümünde ortaya koyduğu görüşlerin Platon'un görüşlerinin bir özeti olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶ Yine filozof, zaman hakkındaki görüşlerinde de Platon'u takip etmiş olduğunu belirtmektedir.⁵⁷

Her şeyden önce, Râzî'nin ahlâk felsefesi ile ilgili olan eserine “et-Tıbbu'r-Rûhânî” ismini vermesi de Platon'a dayanan bir anlayıştan kaynaklanmaktadır. Bu anlayışa göre tıp, fiziki ve fizyolojik hastalıkları konu edinen “bedeni tıp” (et-tıbbu'l-cesadani) ve ahlâkî hastalıkları konu edinen “ruhî tıp” (et-tıbbu'r-rûhânî) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Râzî, tıbbı bu şekilde ikiye ayıran ve ruhla beden arasında ilişki kuran anlayışı Platon'a isnat etmektedir.⁵⁸ Platon, insandan meydana gelen kötülüğün bir hata değil, ruhtan kaynaklanan bir hastalık olduğunu ve dolayısıyla da tıbbı tekabül eden bir ilimle ele alınıp tedavi edilmesi

⁵³ Râzî, *es-Sîretü'l-Felsefiyye*, s. 99, 100, 105, 106, 107.

⁵⁴ Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, s. 27.

⁵⁵ Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, s. 20, 27, 31, 41, 42; amlf, *es-Sîretü'l-Felsefiyye*, s. 107.

⁵⁶ Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, s. 20, 31.

⁵⁷ Râzî, *Makale fi mâ Ba'de't-Tâbia*, s. 128; Hatim er-Râzî, *Age*, s. 16. Râzî'nin zaman anlayışının Aristocu ve Yeni Platoncu zaman anlayışı ile İranşehri'nin zaman anlayışı arasındaki ilişki hakkında bilgi için bkz. S. Pines, *Studies in Islamic Atomism*, s. 57-65.

⁵⁸ Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, s. 29.

gerektiğini belirtmektedir.⁵⁹ Daha sonra Galen de, fizyolojik dengenin bozulmasından ve uyumsuzluğundan dolayı bedende hastalıklar meydana geldiği gibi, nefsin fiillerinin itidalde olmamasından dolayı nefste de hastalıklar olabileceğini söylemek suretiyle aynı anlayışı devam ettirmiştir.⁶⁰

Bütün bunlardan hareketle, Râzî'nin tıbbı bu şekilde ikiye ayırma ve bedeni hekimlikle manevî/rûhânî hekimlik arasında ilişki görme noktasında Platon ve Galen'den etkilenmiş olduğu söylenebilir.⁶¹

Râzî'nin, nefis hakkındaki görüşleri de Platon'u çağrıştırmaktadır. Zaten bizzat Râzî, nefis hakkındaki görüşlerini ortaya koyduktan sonra, bunların Sokrates ve Platon'un görüşlerinin bir özeti mahiyetinde olduğunu belirtmektedir.⁶² Ebû Bekir er-Râzî nefsi, nefsi-nâtika ve nefsi-ilahiyye (en-nefsü'n-nâtika ve'l-ilahiyye), nefsi-gazabiyye ve nefsi-hayvaniyye (en-nefsü'l-gadabiyye ve'l-hayvaniyye), nefsi-nebâtiyye, nefsi-namiyye ve nefsi-şehvâniyye (en-nefsü'n-nebâtiyye ve'n-namiyye ve'ş-şehvâniyye) diye üçe ayırarak⁶³ Platon ve Aristoteles'in görüşlerini birleştirmiş görünmektedir. Çünkü Platon nefsi, şehvet, öfke ve akıl⁶⁴, Aristoteles ise, nebâtî, hayvânî ve insani şeklinde üçe ayırmaktadır.⁶⁵ Zaten İslâm filozofları Platoncu ve Aristocu nefis anlayışını bazen ayrı bazen de birleştirerek geliştirmişler ve ahlâk felsefelerini onun üzerine bina etmişlerdir.⁶⁶

Bunlara ilaveten Râzî'nin, ahlâk ve tıp sahasındaki görüşlerinde etkilenmiş olduğu bir diğer filozof olan Galen'in de, benzer şekilde nefsi üçe ayırmış olması⁶⁷, onun bu üçlü nefis anlayışında Platon, Aristoteles ve Galen'in görüşlerini uzlaştıran metinlerden etkilenmiş olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir.

⁵⁹ Platon, *Timaios*, çev. Erol Güney ve Lütfi Ay, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 86b-88a; Fahrettin Olguner, *Batı ve İslâm Dünyasında Eflatun'un Timaios'u*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1990, s. 44.

⁶⁰ Calinus, "*Kitabu'l-Ahlâk li Calinus*", nşr. Paul Kraus, Mecelletu Külliyyetu'l-Âdâb bi'l-Camiati'l-Mısıriyye, c.5, sy. 1, Kahire 1937, s. 42-43.

⁶¹ Krş. İlhan Kutluer, *İslâm Felsefesi Tarihinde Ahlâk İlminin Teşekkülü*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul 1989, s. 163-164,177.

⁶² Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, s. 31.

⁶³ Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, s. 27.

⁶⁴ Platon'un nefsin kısımları hakkındaki görüşleri için bkz. Platon, *Devlet*, çev. Selahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988, IV, s. 439a-441c; amlf, *Timaios*, s. 69d-69e, 70e, 71d.

⁶⁵ Aristo'nun nefis anlayışı hakkında bilgi için bkz. Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, Alfa Yayınları, Bursa 1999, s. 413b, 414b-415a, 432a; Ayrıca bkz. Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, Ekin Yayınları İstanbul 1983, s. 182-183; Süleyman Hayri Bolay, *Aristo Metafiziği ile Gazâlî Metafiziğinin Karşılaştırılması*, MEB. Yayınları, İstanbul 1993, s. 86-87.

⁶⁶ Krş. Kutluer, *İslâm Felsefesi Tarihinde Ahlâk İlminin Teşekkülü*, s. 10.

⁶⁷ Bkz. Calinus, "*Kitabu'l-Ahlâk li Calinus*", s. 25-28.

Ayrıca Râzî'nin, nefsin bedenden kurtulmadığı, yani madde ile ilişkisini kesmediği sürece elemden kurtulamayacağı, bunun da ancak felsefe ile mümkün olacağı noktasındaki görüşü⁶⁸ ile tenasüh anlayışı hakkındaki görüşleri⁶⁹ de Platon'un görüşlerine benzemektedir.

Yine Râzî'nin, hazzı, elemden kurtularak tabî hale dönme şeklinde tanımlaması ve her tabî hale dönmenin haz meydana getirmediğini belirtmesi de Platon'cu düşüncüyü çağrıştırmaktadır.⁷⁰

Bu noktada dikkat etmemiz gereken husus, Râzî'nin felsefede Platon'a yakın olması dolayısıyla ahlâk anlayışında da onu takip ettiği ve Platon'un bu konudaki görüşlerinin İslâm dünyasına geçişinin daha ziyade Galen vasıtasıyla olmuş olduğudur. Çünkü Galen'in, Platon'un ahlâkla ilgili olan "Timaios" gibi eserlerine yazmış olduğu özetler Arapça'ya tercüme edilerek İslâm dünyasındaki yerlerini almışlardır.⁷¹ Yine bu noktada Râzî'nin, belirtildiği üzere, Platon'un ahlâk felsefesi ile ilgili konuları yoğun olarak ele almış olduğu "Timaios"dan etkilenmiş olduğunu da göz ardı edemeyiz.

Ebû Bekir er-Râzî'nin ahlak felsefesinde etkilenmiş olduğu filozoflar arasında ele alınması gerekenlerden biri de Epiküros (m.ö. 270v.) olmaktadır. Râzî'yi, özellikle haz-elem nazariyesi yönünden Epiküros ile ilişkilendirebiliriz. Zaten Lenn Evan Goodman, Râzî'nin Epikürcü bir ahlâk anlayışına sahip olduğunu ve hedonist olduğunu belirtmektedir.⁷² Ancak biz, Râzî'nin ahlâk anlayışında, hedonik çerçevede açıklanamayan birçok noktanın olması, onun Epiküros'un yanında Sokrates, Platon, Galen ve Kindi gibi filozoflardan etkilenmesi, hedonistleri eleştirmesi ve hazzı biricik iyi, hayatın amacı olarak değil, kontrol altına alınması gereken bir duygulanım olarak kabul etmesi gibi nedenlerden dolayı Râzî'nin mutlak anlamda Epikürcü olmadığı kanaatindeyiz.⁷³

⁶⁸ Bkz. Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, s. 30; Hatim er-Râzî, *Age*, s. 12; Nasır-ı Hüsrev, *Age*, s. 285-286; Krş. Platon, *Theaitetos*, s. 176a-176b, 194c; amlf, *Phaidon*, s. 64a-68a; amlf, *Devlet VII*, s. 514a-520a.

⁶⁹ Râzî, *es-Sîretü'l-Felsefiyye*, s. 104-105; İbn Hazm, *el-Fasl*, I, 90-91; Krş. Platon, *Fedon*, çev. Aziz Yardımlı-Deniz Canefe, İdea Yayınevi, İstanbul 1997, s. 67-68. Said el-Endelûsî ise Râzî'nin tenasüh anlayışında Sabîilerin avam tabakasının görüşlerini benimsemiş olduğunu belirtmektedir. Bkz. Endelûsî, *Age*, s. 33.

⁷⁰ Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, s. 37; amlf, *Kitabu's-Şukuk ala Calinus*, thk. Mehdi Mohaghegh, el-Ma'hedi'l-Ali'l-Alemi li'l-Fikri ve'l-Hazreti'l-İslâmiyye, Tahran 1993, s. 17; Nasıruddin Abdullah b.Ömer el-Beydavi, *Tıvaliu'l-Envar*, İstanbul 1311, I, 272; Ali b. Muhammed Kuşcu, *Şerh ala Tecridi'l-Kelam*, Daru't-Tibaati'l-Amire, İstanbul 1311, III, 186; Nasır-ı Hüsrev, *Age*, s. 149, 153, 154; Krş. Platon, *Timaios*, s. 64d-65b; amlf, *Philebos*, çev. Sabri Esat Siyavuşgil, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 31d, 42c, 60c-61b; amlf, *Phaidon*, çev. Suut Kemal Yetkin ve Hamdi Ragıp Atademir, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 64d-64e; Phaidros, s. 258e.

⁷¹ Mohaghegh, "Râzî der Tıbb-ı Rûhânî I", s. 122, 125.

⁷² Goodman'ın bu konudaki görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz. Goodman, "The Epicurean Ethic", s. 5-26; amlf, *Jewish and Islamic Philosophy*, s. 35-67.

⁷³ Bu konuda bilgi için bkz. Karaman, *Age*, s. 83-87.

Bununla birlikte filozofun bazı görüşleri Epiküros'un görüşlerine benzemektedir. Râzî hazları dünyevî (lezzetü'l-cesedâni, lezzetü'l-hazira) ve uhrevî hazlar olmak üzere ikiye ayırmakta ve geçici olan dünyevî hazların değil, sürekli olan uhrevî hazların tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁷⁴ Onun bu görüşleri Platon ve Epiküros'u hatırlatmaktadır. Çünkü her iki filozof da, bedensel/maddî hazları kısa süreli olarak kabul etmekte ve sürekli olan aklı/manevî hazların tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedirler.⁷⁵

Yine Râzî'nin elemin ortadan kaldırılmasından başka bir şey olmayan dünyadaki hazların, noksanlıklardan uzak olmadıkları ve kendilerinden sonra bir elemin meydana gelmesine de engel olamadıkları için, insanı mutluluğa ulaştıramayacakları yönündeki görüşü de Epiküros'u çağrıştırmaktadır. Epiküros'a göre de hazlar-cinsel haz gibi en şiddetli ve en kuvvetli hazlar bile olsalar fark etmez- çoğu kez arkalarından daha büyük acılar getirirler.⁷⁶

Bunlara ilaveten Râzî'nin, ölümü bir yok oluş olarak gören insanlardan ölüm korkusunu giderme noktasındaki görüşleri de Epiküros'un görüşlerine benzemektedir. Râzî'ye göre, bedenle birlikte ruhun da yok olacağı anlayışında olan insanların ölümden korkmamaları gerekmektedir. Çünkü bunlar öldükten sonra, sadece canlılar için söz konusu olan elemin hissetmeyeceklerdir. Elemin bulunmadığı durum elemin bulunduğu durumdan daha iyi olduğu için de, bu görüşte olan insanlar, ölümlerinde birlikte daha iyi bir hale geçeceklerinden dolayı ölümden korkmamalıdır.⁷⁷ Epiküros de, "yaşadığımız sürece ölüm var değildir, ölüm geldiği zaman ise biz artık yokuzdur" demek suretiyle, ölümü bir yok oluş olarak kabul ettiğini ve ölümden korkmamak gerektiğini belirtmektedir.⁷⁸ Dolayısıyla Râzî, bedenle birlikte ruhun da yok olacağı anlayışında olan insanlardan ölüm korkusunu kaldırmak için Epikürcü ikna metodunu kullanmış olmaktadır.⁷⁹

Ebû Bekir er-Râzî'nin etik sahada etkilendiği en önemli filozoflardan biri de, hekim-filozof Galen'dir. Sadece ahlâk felsefesinde değil, tıp sahasında da Galen'e tâbî olmuş olan filozof, "Kitabu'ş-Şukuk ala Calinus" isimli eserinin hemen başında Galen'le ilgili olarak şöyle söylemektedir: "...Bana göre insanların en büyüğü ve bana diğer insanlardan daha çok faydası

⁷⁴ Râzî, *es-Sîretü'l-Felsefiyye*, s. 101-102.

⁷⁵ Bkz. Platon, *Phaidon*, s. 64d-64e; amlf, *Philebos*, s. 60c-61b.

⁷⁶ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınları, Ankara 1994, s. 105.

⁷⁷ Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, s. 93, 95.

⁷⁸ Friedrich Albert Lange, *Materyalizmin Tarihi I*, çev. Ahmet Arslan, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990, s. 62; Aster, *Age*, s.251.

⁷⁹ Krş. Majid Fakhry, *A Short Introduction to Islamic Philosophy, Theology and Mysticism*, Oneworld, England 1997, s.33-34; Lenn E. Goodman, "Muhammad Ibn Zakariyya al-Râzî", *History of Islamic Philosophy*, ed. S. H. Nasr and Oliver Leaman, Routledge, London 1996, I, 211.

olan bir kişiyle karşılaştım. Onun sayesinde hidayete erdim. Onun yolunu takip ettim.”⁸⁰ Görülüyor ki Râzî, Galen’i kendisini doğruya ulaştırıran bir kişi olarak ifade etmekte ve onu takip ettiğini belirtmektedir. Zaten Râzî’nin, Galen’in, Platon’un “Timaios”una yazdığı özet (Cevamiu Kitabi “Timavus” fi’l-İlmi’t-Tabii) ile “Kitabu’l-Ahlâk”⁸¹ isimli eserinin Arapça tercümesini okuduğu belirtilmektedir.⁸²

Ayrıca Râzî, “Ahlâku’t-Tabip” isimli eserinde, herhangi bir konudaki görüşünü ifade ederken, önce Galen’in o konu hakkındaki düşüncesini vermektedir. Zaman zaman da eserlerinde Galen’in ifadelerini aynen nakletmektedir.⁸³ Böylece Râzî, düşüncelerini Galen’in görüşlerine dayanarak oluşturmaktadır. Yine öfkenin sahibine ne derece zarar verdiğini ortaya koymak için Galen’in annesinden örnek vermektedir.⁸⁴

Bunlara ilaveten Râzî, “Kitabu’l-Havi”⁸⁵ ile “et-Tıbbu’r-Rûhânî” isimli eserinin insanın kendi ayıp ve kusurlarını (uyubu’n-nefs) bilmesi ile ilgili olan dördüncü ve öfkeyi engelleme, ortadan kaldırma konusundaki sekizinci bölümünde de Galen’in ismi ile, erdemli ve seçkin insanların düşmanlarından faydalanması (fi Enne’l-Ahyare Yentefiüne bi-A’dâihim) ve insanın kendi hatalarını nasıl bilebileceği (fi Taarrufi’r-Racul Uyûbe Nefsihi) isimli eserlerinden bahsetmektedir.⁸⁶ Hatta Râzî, insanın kendi nefsindeki eksiklikleri ve reziletleri nasıl bilebileceği ile ilgili olarak kendi görüşlerini ortaya koyduktan sonra, bunların Galen’in “fi Taarrufi’r-Racul Uyûbe Nefsihi” isimli eserinde ifade ettiklerinin bir özeti olduğunu belirtmektedir.⁸⁷ Bütün bunlar Râzî’nin, ahlâk anlayışında Galen’den etkilenmiş olduğunu göstermektedir.

⁸⁰ Râzî, *Kitabu’ş-Şukuk ala Calinus*, s. 1.

⁸¹ Aslı kaybolmuş olan bu eserin özeti bir girişle birlikte Paul Kraus tarafından “*Kitabu’l-Ahlâk li Calinus*” ismiyle Mecelletu Külliyyetu’l-Adab bi’l-Camiati’l-Mısıriyye, c. 5, sy. 1, Kahire 1937, s. 1-51 sayfaları arasında yayınlanmıştır.

⁸² Mohaghegh, “*Notes on The “Spiritual Physick” of Al-Râzî*”, s. 7; amlf, “*Râzî der Tıbb-ı Rûhânî I*”, s. 125. Râzî ile Galen arasındaki ilişki hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Bar-Asher, “*Quelques Aspects*”, s. 5-38; amlf, “*A propos de l’Influence de Galien sur l’ethique d’Al-Râzî*”, *Studia Islamica*, no. 70 (1989), s. 130-147; Mehdi Mohaghegh, “*Kitabu’ş-Şukuk ala Calinus li Muhammed b. Zekeriya er-Râzî*”, Ebû Bekir er-Râzî, *Kitabu’ş-Şukuk ala Calinus* (içinde), thk. Mehdi Mohaghegh, el-Ma’hedi’l-Ali’l-Alemi li’l-Fikri ve’l-Hazreti’l-İslâmiyye, Tahran 1993, s. 6-10; amlf, “*Notes on The “Spiritual Physick” of Al-Râzî*”, s. 5-22; Goodman, “*Muhammad Ibn Zakariyya al-Râzî*”, I, 201-202.

⁸³ Bkz. Ebû Bekir er-Râzî, “*Ahlâku’t-Tabip, Risaletü li Ebi Bekir Muhammed b. Zekeriya er-Râzî ila Ba’zı Telamizetihi*”, nşr. Abdullatif Muhammed el-Abd, *Sittu Resail Mine’t-Turasi’l-Arabi el-İslâmî* (içinde), Mektebetü’n-Nahzati’l-Mısıriyye, Kahire 1981, s. 130-143.

⁸⁴ Râzî, *et-Tıbbu’r-Rûhânî*, s. 55.

⁸⁵ Ebû Bekir er-Râzî, *Kitabu’l-Havi fi’t-Tib*, Dairatü’l-Ma’arifi’l-Osmania, Haydarabad 1955, I, 5, 9, 10, 12, 14, 16.

⁸⁶ Râzî, *et-Tıbbu’r-Rûhânî*, s. 33-35, 55-56.

⁸⁷ Râzî, *Age*, s. 35.

Râzî'nin, nefis-beden ilişkisi noktasındaki görüşleri de Galen'i hatırlatmaktadır. Râzî'ye göre, bedenin mizacı nefsin ahlâkına tâbi olup, nefsin çektiği elemeler bedende ortaya çıkacak olan fizyolojik belirtilerle anlaşılıp açıklanabilir.⁸⁸ Galen de nefsin kuvvetlerinin bedenin mizacına tâbi olduğu anlayışındadır. Hatta o bu konuda bir de eser yazmıştır.⁸⁹

Her ne kadar birçok İslâm alimi Galen'i incelemiş ve eserlerinden istifade etmişse de, onlar arasında bu konuda en ileri olan belki de Râzî'dir. Zira hem Râzî'nin “el-Burhan, fî ma Ya'takiduhu Re'yen, fî Menafiu'l-Ağda” gibi bazı eserlerinin isimleri ile, Galen'in eserlerinin isimleri aynıdır⁹⁰, hem de Râzî Galen'in bazı eserlerinin özetini ve şerhini yapmıştır.⁹¹ Ayrıca Râzî, on iki bölümden oluşan “Kitabu'l-Câmi” isimli eserinin “fî ma İstedrakehu min Kutubi Calinus Velam Yezkürha Huneyn vela Hiye fî Fihrist Calinus” başlığını taşıyan on ikinci bölümünde Galen'in ve mütercim Huneyn İbn İshak'ın Galen bibliyografyalarında bulunmayan ancak Galen'e ait olan eserleri vermiştir.⁹² Bunlara ilaveten Râzî'nin, Aristo ve Galen'in üzerinde ittifak ettikleri şeyin doğru olduğunu ve ihtilafa düştükleri konuda ise hangisinin doğru olduğunu tespit etmenin zor olduğunu belirtmesi⁹³ de Galen'e olan güvenini ve onunla olan ilişkisinin boyutunu göstermektedir.

Ancak Ebû Bekir er-Râzî, sadece tıp alanında değil, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, ahlâk ve felsefe sahalarında da etkilenmiş olduğu Galen'e mutlak bir bağımlılık göstermemiş, özgür düşüncesini koruyarak şursuz bir taklitçi ve takipçi olmamıştır. Eleştirel tutum ve tarafsızlığının bir göstergesi olarak, Galen'in eleştirilmesi gereken görüşlerini de eleştirmiştir. Bazı konularda kendisinin Galen'den daha fazla tecrübe ve deneyime sahip olduğunu belirtmekte ve onun, özellikle kozmolojik ve tıbbi görüşlerinin bir kısmını eleştirmektedir. Bu anlamda Râzî, Galen'in insanların nefis ve cevherleri farklı olduğu için ahlaklarının da farklı olduğu yönündeki görüşünü kabul etmeyip eleştirmiştir. Râzî'ye göre, insanların ahlâki yapıları, Galen'in söylediği

⁸⁸ İbn Ebi Useybia, *Age*, s. 420; T. J. de Boer, *The History of Philosophy in Islam*, Great Britain, London 1961, s. 78; Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi Tarihi*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1957, s. 36.

⁸⁹ Calinus, “*Fi Enne Kuva'n-Nefs Tevâbi li Mizâci'l-Beden*”, nşr. Abdurrahman Bedevi, *Dirâsât ve Nusûs fi'l-Felsefe ve'l-Ulum İnde'l-Arab, el-Müessesetü'l-Arabiyye*, Beyrut 1981, s. 183-189. Ayrıca bkz. Amlf., “*Kitabu'l-Ahlâk*”, s. 42-43.

⁹⁰ Râzî'nin eserleri için bkz. İbn Ebi Useybia, *Age*, s. 421, 426; Galen'in eserleri için ise bkz. Huneyn İbn İshak, *er-Risale*, no. 49, 113, 115.

⁹¹ “İhtisar Kitabu'n-Nabzi'l-Kebir li Calinus”, “İhtisar Kitab-u Hileti'l-ber'i li Calinus, Telhis Kitabu'l-İleli ve'l-A'raz li Calinus ve Telhis Kitabu'l-A'dai'l-Alime li Calinus” Bkz. Bîrûnî, *Age*, no. 108, 109, 110, 111; İbn Ebi Useybia, *Age*, s. 425.

⁹² İbn Ebi Useybia, *Age*, s.424; Mohaghegh, “*Kitab'ş-Sukuk Calinus li Muhammad b. Zekeriya er-Râzî*”, s. 6-7; Goodman, “*Muhammad Ibn Zakariyya al-Râzî*”, I, 201.

⁹³ İbn Ebi Useybia, *Age*, s. 420.

gibi nefislerinin farklı olmasından değil, tabiatlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Buna örnek olarak güneş ve ateşte ısınan cisimlerin bazısının siyahlaşıp, bazısının beyazlaşmasını vermektedir. Galen'e göre ısınan cisimlerdeki bu farklılık, onların tabiatlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır.⁹⁴ Hatta Râzî, Galen'in eserlerinde gördüğü çelişkileri ortaya koymak için "Kitabu'ş-Şukuk ala Calinus" isimli bir de eser yazmıştır.

Ebû Bekir er-Râzî'nin, ahlâk anlayışında etkilenmiş olduğu bir filozof da, ilk İslâm filozofu olarak kabul edilen Ebû Yusuf Yakup İbn İshak el-Kindî'dir. Her şeyden önce Râzî, et-Tıbbu'r-Rûhânî isimli eserinde görüldüğü üzere, ahlâk ile psikoloji arasında ilişki kurma ve ahlâkı rûhânî tıp, ya da bilimsel psikolojinin bir bölümü olarak ele almak suretiyle Platon'dan itibaren devam eden ve Kindî tarafından da takip edilmiş olan anlayışı sürdürmüştür. Her ne kadar Kindî, eserlerinde bizzat "tıbbu'r-rûhânî" kavramını kullanmamışsa da "el-Hîle li Def'i'l-Ahzan"⁹⁵ isimli risalesi, adından da anlaşılacağı üzere, aşırı öfke ve şehvet gibi duygu ve ihtirasların baskısıyla ortaya çıkan istekler ile üzüntü, kaygı ve ölüm korkusu gibi duyguların, insanın ahlâki anlamda yetkinliğe ulaşmasına engel olacağı konusunu ele almaktadır. Buna ilaveten Kindî'nin günümüze kadar gelmemiş olan "et-Tıbbu'r-Rûhânî" isimli bir eserinden de bahsedilmektedir.⁹⁶ Râzî'nin, Kindî'nin eserinin başlığını taşıyan bir eser yazmış olması dikkat çekicidir. Görülüyor ki İslâm dünyasında Kindî ile başlayan bu anlayış, daha sonra Râzî ve diğer bazı İslâm filozofları tarafından devam ettirilmiştir. Dolayısıyla da İslâm filozofları ahlâkı, "rûhânî bir tababet" olarak kabul ettikleri söylenebilir.⁹⁷

Ayrıca Râzî, Kindî'nin üzüntü ve ölüm korkusu konusundaki görüşlerini de adından ve eserinden bahsetmeksizin devam ettirmiştir. Bu noktada her iki filozof arasında birçok benzerlikler bulunmaktadır. Zira ikisi de ahlâk felsefelerinde, daha önce ifade ettiğimiz gibi Sokratik-Platonik etkiyi yansıtmaktadırlar. Onlar, kevn ve fesada konu olan bu alemde bulunduğumuz sürece elem ve sıkıntıdan kurtulamayacağımız, sevilen şeylerin kaybedilmesinin üzüntüye sebebiyet verdiği ve ölüm korkusunun ancak ölümden sonra daha iyi ve yüksek bir

⁹⁴ Râzî, Kitabu'ş-Şukuk, s. 67-68.

⁹⁵ Bu eser Mustafa Çağrırcı tarafından "Üzüntüden Kurtulma Yolları" ismiyle Türkçe'ye tercüme edilmiş olup Arapça aslı ile birlikte basılmıştır. Bkz. Ebû Yusuf Yakup b. İshak el-Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, çev. Mustafa Çağrırcı, İFAV, İstanbul 1998.

⁹⁶ Richard Walzer, "Akhlaq", md. The Encyclopaedia of Islam (New Edition), E. J. Brill, Leiden 1960, I, 328; Fazlur Rahman, "Aklaq", md. Encyclopaedia Iranica, London 1984, I, 721; Mohaghegh, "Notes on The "Spiritual Physick" of Al-Râzî", s. 7; M. Aydın, "Ahlâk-İslâm Felsefesi", II, 10.

⁹⁷ Krş. Muhammed Abdul Quasem, "Psychology in Islamic Ethics", The Muslim World, 71 (1981), s. 216-217; Lenn E. Goodman, "Al-Râzî", The Encyclopaedia of Islam (New Edition), E.J.Brill, Leiden 1994, VIII, 475; amlf, "Muhammad Ibn Zakariyya al-Râzî", I, 200; Mustafa Çağrırcı, "Kindî'nin Def'u'l-Ahzan adlı Risalesi, Kaynakları ve Tesirleri", MÜİF Dergisi, sy. 7-8-9-10, yıl. 1989-90-91-91, İstanbul 1995, s. 222.

hayata geçileceğine inanmakla tam olarak giderilebileceği gibi konular ile haset ve kıskançlık anlayışlarında aynı görüştedirler.⁹⁸

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, tabip-filozof Ebû Bekir er-Râzî, metafizik ve ahlâk felsefesinde, sadece tek bir kişi ve ekolden etkilenmemiş olduğu gibi, tamamen bir filozofu da takip etmemiştir. O felsefî sistemini oluştururken, tabiatçı filozoflar ile Sokrates ve Platon gibi İlkçağın önemli düşünürlerinden, Epiküros, Galen ve Kindî'den etkilenmiştir. Günümüze kadar gelen eserlerinde de görüldüğü gibi Râzî, bu kültür ve düşüncelerden almış olduklarını, kendi bilgi, tecrübe ve gözlemleriyle zenginleştirerek düşünce sistemini oluşturmuştur. Dolayısıyla da bütün felsefî sistemler gibi onun felsefesi de, kaynakları açısından hetorejen bir yapıya sahip olmaktadır.

---

⁹⁸ Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî*, s. 30, 48-49, 65, 92-93; Krş. Kindî, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, s. 47, 48, 56, 65-66. Kindî ile Râzî arasındaki ilişki hakkında ayrıca bkz. İzmirli, *Şeyhu'l-İttibba*, s. 28-29; Fakhry, *Ethical Theories in Islam*, s. 76,170; W. Montgomery Watt, *Müslüman Aydın*, çev. Hanefî Özcan, DEÜ Yayınları, İzmir 1989, s. 28-29.